

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

(ԵԱՐ. տես 135)

Այս էր այն նամակին ծրագիրը՝ զոր Պիզմարք զործածեց գերմանական ժողովրդեան ցասումը գրգռելու համար, ըսելով թէ սա ներումն խնդրելու ոճով շարադրեալ էր. սակայն Գազդիա պէտք էր ինքզինքը ապահովէր այնպիսի խնդրոյ մը մէջ՝ զոր Բրուսիա արդէն 1869 յուղեր էր, 1870ին ապօրինաւոր կերպով դարձեալ սկսեր էր, և ապագային մէջ ալ միշտ կրնար յուզել: Պէնէտէզզիի վերջին հեռագիրք՝ լի էին՝ ցասմամբ 'ի Պերլին և 'ի Մատրիտ քաղաքացիական պատերազմի և ապօրին ընթացքին դէմ: Կրամոն յուլիս 12ին իրիկունը դարձեալ գնաց 'ի Սէն-Գլու և օրուան այլևայլ միջադէպներն իմացուց կայսեր:

Նոյն գիշեր կայսրը իւր ձեռքով նամակ մը գրեց առ դուքսն Կրամոն, որ ցարդ չէ՝ հրատարակուած. Բրուսիոյ արքունիքէն ընդունելիք հրաժարման հաստատութեան վրայ կը պնդէ կայսրը. «մինչև որ ուղղակի յէմմէ տեղեկութիւն մը չառնունք՝ պիտի շարունակուին պատերազմի պատրաստութիւնք, և անկարելի պիտի ըլլայ առ այժմ՝ խորհրդարանին պատասխանելը»:

Այս իմաստով հեռագիր մ'ուղղեց Կրամոն կէս գիշերին, առ Պէնէտէզզի, բայց կը յաւելուր. «Որոշ ըսէք թէ՛ թագաւորին և թէ Պիզմարքի որ մենք բնաւ գաղտնի դիտաւորութիւն մը չունինք, պատերազմելու պատճառանք չենք խնդրեր. այլ կը փափագինք՝ միայն պատուով վերջացնել այնպիսի խնդիր մը՝ որոյ ծագելուն մենք ոչ մի կերպով առիթ տունինք»: Մէլէնիքի առ Պէնէտէզզի գրած մի նամակէն կ'իմանանք, որ եթէ Բրուսիոյ թագաւորն խօսք տար որ այսպիսի ընտրութիւն մը ապագային մէջ տեղի պիտի չունենար՝ այս միայն կը բաւէր պատերազմն արգիլելու և միջադէպը կնքելու. և թէ կայսրն ալ իմացուց Գուլիէլմոսի որ այս խնդիրն 'ի հասարակաց կարծեաց բռնադատեալ կ'ընէր:

Սակայն թագաւորն յէմմէ ինքզինքը անտեղեակ կը ձևացընէր լէոքոլտի հրաժարականին նկատմամբ. բան մը որ 'ի Բարիզ կէսօրը ամէնն ալ գիտէին և 'ի Գերմանիա իսկ երեկոյեան 5ին ամէն լրագրաց մէջ հրատարակուեցաւ: Թագաւորն իր շրջագայութեան ժամանակ Պէնէտէզզիի հանդիպեցաւ և ըսաւ թէ կը յուսար վաղը իշխաններէն տեղեկութիւն մ'առնուլ: 13ին առաւօտը՝ Պէնէտէզզիի հեռագիր մ'ընդունեցաւ 'ի Սէն-Գլու ընդ նախագահութեամբ կայսեր հաւաքեալ պաշտօնէից ժողովէն, որ կը հրաւիրէր զինքը «վերջին ճիգ և փորձ մ'ընել առ թագաւորն»: Պաշտօնէից խորհուրդը՝ պատրաստ միշտ ո՛ր և է զիջումն ընելու՝ միաձայն որոշեց էր «զոհանալ այս վերջին փորձով՝ ինչպիսի ալ ըլլար արգասիքն»: Պէնէտէզզի արդէն

նոյն առաւօտ թագաւորին ներկայացեր էր, որ հետեւեալ խօսքերն ըսեր էր. «Աննպատակ և անխիման պարտականութիւն մը կը խնդրէք ինծէ, ես բնաւ չեմ կրնար յանձն առնուլ այսպիսի պարտք մը» :

Եւ արձակեր էր զեսպանը՝ խոստանալով որ վերստին կը կոչէ եթէ տեղեկութիւն մ'առնու իշխանին հրաժարականին վրայ. արդ երբ պաշտօնէից խորհրդոյն հեռագիրն հասաւ՝ զեսպանը նոր ունկնդրութիւն մը խնդրեց. թագաւորը զայն մերժեց, և հրաժարման լուրն պաշտօնապէս առնելով՝ պատասխանել տուաւ թէ «կը հաստատէր այս հրաժարումը այն կերպով՝ ինչ սճով որ ընդունելութեան ժամանակ մասնակցեցաւ. իսկ երկրորդ պայմանին դալով՝ քաղաշորք բացարձակապէս կը մերժէր նորաւոր քանազնացոյցինը այնպիսի երաշխաւորութեան մը համար՝ որ ապագային մէջ զինքը պիտի կապկըպէր» :

Նոյն իրիկունը՝ այս զիպաց տեղեկագիրն շինուեցաւ՝ նոյն իսկ քաղաշորին աւագ առջև իւր Ալէքէն ներքին խորհրդականէն, և հեռագրաւ Պիղմարէի ղրկուեցաւ, զայն հրատարակելու իշխանութիւն տալով: Այս է ահա Էմանի այնչափ հռչակաւոր հեռագիրը :

Պիղմարէ նախընթաց օրն հասեր էր՝ի Պերլին. գաաւ անդ զՄոլթէ և իմացաւ որ իշխանաց հրաժարականը այլ ևս լրացած գործ մ'էր. նոյն իրիկունը այս խնդրոյն վրայ իտալիոյ զեսպանին հետ խօսեցաւ. անկարագրելի էր իր յուզումն և ցասումը. ոմանց մինչև հրաժարականը տալու փափագ յայտնեց. իսկ թագաժառանգին՝ որմէ զաղտնի կը պահէր իրաւամբ իւր խորհուրդներն՝ ըսաւ թէ 'ի վարձին պիտի դառնար: Բայց Անգլիոյ զեսպանին խոր լռօգիւսի հետ աւելի բացուեցաւ. զեսպանն միամտաբար միջադէպին յաջող լուծման համար՝ Պիղմարէի խնդակցութեան գացեր էր. սա պատասխանեց թէ «յետ այսչափ զիպաց և անցից՝ Բրուսիա այսուհետեւ պէտք է ապագային համար երաշխաւորութիւն մը պահանջէ 'ի Գաղղիոյ. զոր կամ չէզոք պետութեանց առջև և կամ պաշտօնական կերպով մը պէտք է կատարէ. և եթէ կրամենի բռնած սպառնական ընդունին և ընթացից մեկնութիւնն իսկոյն չտրուէր՝ բրուսիական կառավարութիւնն ստիպեալ հատուցում պիտի խնդրէր 'ի Գաղղիոյ» :

Մակայն Պիղմարէ ինքնին կը խոստովանի (առ. կայսրն Գուլիէլմոս Բ սուլթան տեղեկագրին մէջ), յուլիս 1 Յին՝ «պատերազմն անխուսափելի և անհրաժեշտ կը համարէր», և թէ կը դառնար 'ի վարձին «միայն իւր հրաժարականը տալէն վերջը» : Ուստի պատերազմը զրգուելու համար՝ Պիղմարէ նոյն իսկ պիտի համարձակէր առաջարկել Գաղղիոյ որ թողութիւն խնդրէր 'ի Բրուսիոյ :

Բայց դէպք այլապէս տնօրինեցին. յուլիս 1 Յին երեկոյեան՝ 'ի Վիլհէլմ շրաւսէ Պիղմարէ սեղանակից ունէր իրեն զմարալխան Մոլթէ և զգորալարն Ռուն, պատերազմի պաշտօնեայն. այն ժամուն հասաւ Էմանի հեռագիրը. հարկ էր, կը գրէ իւր Յիշատակարանաց մէջ զգորալարն Ռուն, «ա-

բազումներն Գերմանիոյ խաղաղասիրական զգացումներն փոխել 'ի տեսութեանն ցատուսն և կատաղութիւն։ Յ'էմն անցած դէպքերն և Պէնէտէզիի տեսակցութիւնը՝ այս յեղաշրջութեան հիմն եղան։ Հետեաբար 'ի Վիլէնշլոյզ-րաստէ գրութեցաւ Էմմի այն հեռագիրը՝ զոր քսանեւորս ժամուց մէջ հազարաւոր բովանդէր փողերն մեծամասն հնէնցուցին»։

Եւ սակայն հեռագիրն ստուգիւ թագաւորին սենեկէն ելած էր, և Ապէլ-քէն խորհրդականին ձեռքը գրուած. սակայն ամենայն ինչ անոր հրատարակութեան ոճէն և կերպէն կը կախուէր. Պիզմարք իւր բարձրաստիճան հիւրերու ներկայութեան՝ քաղուած մ'ըլլաւ այն հեռագրէն, և ըստ կամի աւելցուց և յապտեց. աւելցուցած մասն է.

«Թագաւորն Էմմի աղբիւրները շրջագայած ժամանակ՝ Պէնէտէզի կոմսին հանդիպելով՝ կ'ըսէ թէ օրուան մէջ կը յուսայ որ իշխանաց հրաժարականն ընդունի. առ այս Պէնէտէզի կը պատասխանէ թէ ինքն արդէն նախընթաց գիշերն Բարիզէն ընդունած էր այդ հրաժարման լուրը. այն ատեն թագաւորն համարեցաւ թէ խնդիր վերջացեր էր. բայց զեսպանն յանկարծակի և յանդգնաբար պահանջեց թագաւորէն որ երաշխաւորութիւն մը տայ, որով եւ թէ ապագային մէջ նմանօրինակ ընտրութեան խնդիր մը ծագէր՝ չկարենար բնաւ իւր հաւանութիւնը շնորհել։ Թագաւորն այս առաջարկը բացարձակապէս մերժեց. և երբ զեսպանն բազմիցս և ջերմ կերպով կրկնեց իւր առաջարկն՝ նա ալ միշտ հաստատուն մնաց իւր մերժման վրայ. սակայն կոմսըն Պէնէտէզիի երեք ժամ վերջը՝ նոր ունկնդրութիւն մը խնդրեց. մերժեց զայն թագաւորը, լաւ գիտնալով որ ուրիշ պատասխան չէր կրնար տալ, և հին այսպէսով խզեցան բանագնացութիւնը»։ Այս հեռագիրը Պիզմարք իսկոյն իրեն ծառայող Հիւսիսային Գերմանիոյ օրագրին ղրկեց, զոր առանձին թերթով մը հրատարակեց։

Իսկ 'ի Պերլին՝ կը կարծէին թէ միջադէպը վերջացեր և խաղաղութիւնըն յապահոված էր. խուսն բազմութիւն ժողովրդեան՝ հրապարակաց և փողացներու մէջ զիզուեր էր. օրուան հեղձուցիչ տապոյն պատճառաւ՝ ամէնը զուրս ելեր էին. յանկարծ երեկոյեան ժամը 10ին, թէպէտ ոստիկանութիւնն փողոցներու մէջ օրագիր ծախելն արգիլած էր, անթիւ բազմութիւն մը յրաբաւմանուած մայրաքաղաքին մէջ ցրուեցաւ, ձրիաբար բաշխելով աւմէնուն յիշեալ օրագրին յաւելումը, որ 'ի Պիզմարքէ խարդախեալ հեռագիրը կը բովանդակէր։

Այս լրոյն վրայ ժողովուրդը կայծակնահար եղաւ. ոչ ոք այլ ևս կը տաւալուէր այս նորայրոյն ծանրութեան կարեւորութեան և իւր աղէտաբեր հետեանաց վրայ։ «Երէկ, — կը զրէր Ռոզան առ զուրսն Կրամսն յուլիս 14ին, — ամէնը խաղաղութիւն կը յուսային. իսկ այս առաւօտ՝ այլ ևս ոչ ոք կ'երկրայի պատերազմին վրայ. Հիւսիսային խորհրդարանաց հաւաքումն, որ այսուհեաւ գերմանական պիտի կոչուի, և զինուորական շարժումներ ա-

րազութեամբ պիտի կատարուին. արդէն քանի մ'օրէ 'ի վեր պահետի զունդերն 'ի զէն կոչուեցան, անհատական հաաքմամբ» :

Գերման լրագիրք այս միջադէպը մեծցուցին և այլակերպեցին. իբրև թէ Պէնէտէպօլի հասարակաց առջև այն հարցմունքն և պահանջն ըրեր էր թագաւորէն, արհամարհելով նորա արքայական մեծփայեղութիւնն նախատական պնդադիտութեամբ :

14ին առաւօտը՝ Պէրլինէ հեռագիր մը հասաւ 'ի Բարիզ, Գաղղիոյ գործակատարէն, Պ. Լը Սուտէ, որ նախընթաց օրուան դիպաց համառօտ տեղեկագիրն էր. հազիւ այս նորայուրք հրատարակեցան՝ այնպիսի անաւոր և բռն տպաւորութիւն մը գործեցին առհասարակ ամբոխին վրայ՝ որ կը վախցուէր «թէ կառավարութիւնը պիտի չկարենայ պատերազմի հրատարակութիւնն արգելու» . զայս կը գրէր Լորտ Լիոն :

Սակայն կառավարութիւնը չանսաց խառնիճաղանձին զգացման և ցասման. թէպէտ ընդհանուր անհամբերութենէ ստիպեալ էր՝ բայց այնու հանդերձ խորհրդարանին բնաւ բան չհաղորդեց. կէս օրը՝ վէրդէր կրամննի լայցելութեան գալով՝ յայտնեց թէ նախատուեր է իբր թէ ինքն զրգած ըլլայ բլթագաւորն կայսեր նամակ գրելու. թէ հրաման ունի արձակարդ մը խնդրելու և անմիջապէս Բարիզէն մեկնելու :

Մինչ երեսփոխանաց խորհրդարանն 'ի նիստ գումարուած էր՝ Պաշտօնէից ժողովն ընդ նախագահութեամբ կայսեր հաաքուած էր 'ի Դիւլլերի. խորհրդակցութիւնն շատ երկար և աղմկալից եղաւ. սակայն խաղաղասիրական գաղափարն յաղթանակեց և վճռուեցաւ պարզապէս ընդունիլ Լէոթաւ իշխանին հրաժարականը. և որպէս զի ապագային մէջ այս զեպքը չկրկնուի՝ պետութեանց միջամտութիւնը պիտի խնդրուէր, և իբրև միջազգային ընդհանուր կանոն պիտի առաջարկուէր՝ որ թագաւորոց մեծամեծ ընտանեաց անդամաց և ոչ մին կարող ըլլայ բազմիւ օտար զահու մը վրայ՝ առանց միաբան հաւանութեան գլխաւոր պետութեանց, Եսայսն ինքնին այս առաջարկութեան ծրագիրը պատրաստեց, և խնդրեց որ խորհրդարանը շարունակէ իւր նիստը՝ մինչև կառավարութեանէն լուր մը հաղորդուի իրեն : Բայց այս լուրը բնաւ չհաղորդուեցաւ. ինչ պատճառաւ, Էմիլ Օլիվիէ յանձն առեր էր շարադրել կայսեր ծրագրած առաջարկութիւնն, բայց պտտաճ ձևն և ոճը չգտնելով՝ քանի մը ժամ՝ յետաձգեց այս աշխատութիւնն : Ժամանակ չկրարնցընելու համար, ստիպեալ 'ի թախանձանաց պատերազմի պաշտօնէին, և սոսկ սկզբնական ապահովութեան համար՝ ժամը 4,50ին պահետի զունդերն 'ի զէն կոչելու հրամանն հրատարակուեցաւ : Թէ՛ իրիկունը և թէ՛ ամբողջ գիշերը՝ շատ յուզիչ և վրդովիչ լուրեր կը հաւնէին մի գկնի միւսոյ. առաւելած էր այնուհետև Բրուսիոյ թշնամական դիտաւորութիւնը : և վախ կար որ զԳաղղիա բոլորովին անպատրաստ և անզէն պիտի գտնէր :

Ահա այս պարագայից մէջ յուլիս 15ին առաւօտը՝ Պաշտօնէից ժողովը միաձայն հաւանութեամբ վճռեց պատերազմի հրատարակութիւնն՝ որ նոյն

օրն իսկ խորհրդարանին մէջ կարգացուեցաւ: Կրամոն ալ մտաւրում պատե-
րազմին պատճառաւ՝ Աւստրիոյ և Իտալիոյ ներկայացուցչայ հետ զաշնակցու-
թեան մը բանագնացութիւնն սկսաւ:

Յուլիս 19ին՝ Պ. Լը Սուլտ 'ի Պետրլին Պիզմարքի հազորեց պատերազ-
մի հրատարակութիւնն. մնացածը ամենուն ծանօթ է:

ԼՈՆՏՐԱՅԻ ԳԼԽԱՒՈՐ ԹԵՐԹԵՐԸ

Ով որ «Printing House Square»-է (Հրապարակ Տպագրու-
թեան) կը մտնէ Times (Թայմզ) պաշտօնատունը՝ այն գոնէն ու-
րոյ վրայ կայ մեծ ժամացոյց մը, որ 'ի ձախակողմն անցելոյն
բաց գիւղքն, և յաջն ապագային գոց գիւղքն՝ ունի, մեծ սրահ
մը կը գտնէ՝ որոյ մի միակ զարդն է լրագրոյն ամբողջական
հաւաքումը, 1788 յունուարի առաջին թուէն սկսեալ: Թայմզի
առաջին թիւերը՝ իբր ծաւալ այսօրուանէն շատ տարբերութիւն
ունին. իւրաքանչիւրը ութածալ չորս էջերէ կը ձևանայ, որ
ձեռքով տպուած և կէսէն աւելի ծանուցումներ կը պարունակէ.
արտաքին օր առուր լուրերը միշտ հին են, գրեթէ չաբաթ մը.
իսկ ներքիններն՝ բաց 'ի թատերականացն և խորհրդարանին
տեղեկագրոց՝ առհասարակ աննշան են: Տասուերկու սանթիմ
կ'արժէր թերթը, և գրեթէ հազարի չափ օրինակք կը տպա-
գրուէին: Բայց ընդ աճել նիւթական ծաւալի օրագրին՝ յայտնի
կը տեսնուի նաև որ ճարտարագոյն ձեռք մը և գրիչ մ'ալ նիւ-
թոց լաւագոյն բաժանում մը կը ներմուծէ: Յարտաքին լրոց
նորագոյն և ամենէն վերջինները միայն կը տեսնուին. այնպէս
որ գաղղիական պատերազմաց ժամանակ՝ Թայմզ կառավարու-
թեան սուրհանդակներն իսկ կ'անցնէի, և միշտ անոնցմէ առաջ
կը մատակարարէ իւր ընթերցողաց վերջին դէպք և արկածք:

Ուստի իրեն համար այլ ևս ուրիշ բան պակաս չի մնար,
բայց միայն արտաքին լրոց նման՝ հասարակաց կարծիքն ևս ըմ-
բռնել արագութեամբ և տպագրել 'ի զարմանա նոյն իսկ ըն-
թերցողաց. և ահա կամաց կամաց այն նախնի հատուկտիր
բանք և զրոյցք՝ իմբագրական լուրջ և անաչառ յօդուածոց կեր-
պարանք կ'առնուն. մինչև որ հուսկ յետոյ յիսուն տարի վերջը՝ այս
իմբագրականք ըստ բանից Քարլիլի կը սահմանուին «Ազգու-
և զօրաւոր ձայն Թայմզի»: